NAGY LEVENTE

CÂTEVA CONSIDERAȚII NOI DESPRE SURSELE OPERELOR LUI IOAN ZOBA (*SICRIUL DE AUR, CĂRARE PRE SCURT, MOLITĂVNIC*)[*]

Una dintre personalitățiile cele mai complexe ale lumii intelectuale române ardelene în a doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost, fără îndoială, Ioan Zoba din Vinț. Fiind un adversar declarat la mitropoliților Sava Brancovici şi Ioasaf, având şi o puternică conştiință de transilvanism, nu era greu să devină mai târziu, pentru câțiva istorici de seamă, un om „credincios al calvinilor" (Meteş 1935, p. 402). Această interpretare a personalității lui Zoba se menține, într-o oarecare măsură, şi astăzi. „Filocalvin convins şi adversar ireductibil al mitropolitului Sava Brancovici […], în perioada 1682–1684, protopop al bisericii reformate din Sebeş […], făcut nemeş de principele Mihai Apaffi, probabil ca răsplată pentru rolul pe care şi l-a asumat în ruşinosul proces al vlădicăi Sava Brancovici", scrie, de exemplu, Doru Bădără (Bădără 1998, p. 154). Ana Dumitran are perfectă dreptate când afirmă despre interpretarea lui Bădără că ea „reproduce fără nicio urmă de spirit critic vechi considerații lipsite de fundament documentar" (Dumitran 2004, p. 328). Zoba nu putea să fie răsplătit de Apafi cu înnobilarea pentru rolul jucat în procesul lui Sava, fiindcă procesul respectiv a avut loc în 1680, pe când scrisoarea de înnobilare a lui Zoba datează din 20 mai 1664 (Lupaş 1927, p. 195–197). De la verdictul lui Meteş încoace părerile despre Zoba au devenit mult mai nuanțate, agentul filocalvin transformându-se treptat într-un „om responsabil față de semenii săi, un ortodox sincer şi un preot preocupat de corectitudinea fiecărui gest şi fiecărui cuvânt rostit în altar, la amvon sau în cadru ceremonial funebru" (Dumitran 2016, p. 15).

Ştim că la 24 mai 1667 Zoba a fost numit de către Apafi membru al consistoriului format din doi titori (curatori) eclesiastici (protopopii Ioan Zoba şi Toma Topai) şi doi laici (Demetrius Logofet şi Georgius Kira) pentru supravegherea activității lui Sava Brancovici. Era o funcție importantă, mai ales datorită faptului că, în conformitate cu dispoziția principelui, Sava nu avea voie să sfințească preoți, fără ştirea şi acordul curatorilor. În plus, Apafi a prescris curatorilor că, în cadrul unui sinod, trebuie rezolvată cauza preoților care au suferit nedreptăți din partea lui Sava, iar împreună cu preoții din Lancrăm, Sebeş şi Ormeniş curatorii trebuie să pună în funcțiune tiparnița şi să fondeze şcoli româneşti din veniturile episcopale ale lui Sava

[*] Studiul a fost scris în cadrul grantului NKFIH 128 151.

(EOE XIV, p. 267–268). Atâta timp cât Sava a fost mitropolit, din aceste planuri măreţe nu s-a realizat nimic. Zoba dispare după anul 1667 de pe scena evenimentelor ardelene şi reapare doar în timpul procesului lui Sava, fiind atunci „notarăş al săborului mare" şi redactorul *Zaconicului* Mitropoliei Bălgradului, un fel de pravilă a bisericii româneşti ardelene (Dumitran 1997). Deşi a fost ales de către soborul mare la 24 ianuarie 1682 ca mitropolit, Zoba nu şi-a îndeplinit niciodată această funcţie. Motivul acestei hotărâri rămâne deocamdată o enigmă. În orice caz, în loc să ocupe scaunul vlădicesc din Alba Iulia, Zoba şi-a pus energiile sale creatoare în slujba editării unor cărţi de primă importanţă pentru istoria culturală religioasă românească din secolul al XVII-lea.

Prima lucrare scrisă de Ioan Zoba şi tipărită cu tiparniţa pe care vlădica Sava a ţinut-o ascunsă ani de zile a fost un volum de predici funebre, apărut la Sebeş, în 1683, cu titlul *Sicriul de aur*. Fiindcă nu s-a putut identifica nicio sursă a celor 15 predici din volum, *Sicriul de aur* este considerat ori o traducere din vreo sursă maghiară neidentificată (Ţepelea 1994, p. 178), ori o lucrare originală a lui Zoba (Goţia 1984, p. IX; Dumitran 1995, p. 141). În cercetările noastre de până acum, am reuşit să identificăm doar sursa a trei predici. Propovedania a patrusprezecea (*Când moare muiarea în naşterea porobocului*) este traducerea fidelă a primei predici din volumul lui Selyei Balog István, *Temető kert* (*Grădina cimitirului*), apărut la Oradea în 1655. Citez doar câte un fragment din cele două texte, care dovedesc că Zoba a tradus aproape cuvânt cu cuvânt textul maghiar al lui Selyei Balog.

Selyei Balog, *Temető kert*

A tisztességes temetés pedig nem áll valami ezüst, réz, és ón koporsóknak nagy haszontalan való csináltatásában. Nem áll valami csúfondáros czémereknek emberek álmélkdására való felemeltetésében. Nem nagy költségben álló taszotákban [díszes szőnyeg], bársonyokban, arany, ezüstös sok formájú szegekben. Nem valami pompás vendégségnek szerzésében, melyben eszektől eltávozására való bort untig szoktanak innya a borzsák emberek. Mert ezekkel, avagy Istent indítják nagyobb bosszúállásra, avagy a gonoszra vágyakodóknak adnak alkalmatosságot a megholt testeknek felhányására, avagy a megmaradott árvákat mellyesztik meg, avagy a nyomomrult szegényeknek kiosztandó alamizsnát vesztegetik el, avagy penig másoknak megbotránkoztató akadályt szereznek. Nem ilyen vétkes dolgokban áll a tisztességes temetés, hanem

Zoba, *Sicriul de aur*

Iară îngropăciunea cu cinste nu stă în a facerea sicriiului de argint, de aramă au de plumb, ce-s fără de nice un folos, nice nu stă în rădicarea ţimirurilor pre mirarea oamenilor, nice în tahtă şi urşinic şi în ţînte de argint poleite, care stau în multă cheltuială, nice în uspéţe, în care oamenii cei beţivi, cărora le iaste vistiariu pântecele, de-şi ies afară din minte. Cu unele ca acéstea pre Dumnezău pre mai mare mânie îl pornesc şi făcătorilor de rău le face prilej bun pre dezgruparea morţilor, şi cei rămaşi săraci mai pre mare sărăcie îi duc; sau milosteniia carea s-ară cădea săracilor o adevăsăscu în deşărt sau altora sminteală şi poticneală le fac. Nu stă îngropăciunea cu cinste în neşte lucrure reale ca acéstea, ce în smerenie creştinească, fără de toată lauda deşartă, cu gloată frumoasă, creştinească, cântând cântări dumnezăieşti pre cinstea îngropăciunei, cu ascultarea cuvintelor dumnezăieşti din

keresztyéni együgyüképpen minden kárhozatos pompa nélkül szép összvegyűlt keresztyéni sereggel, ahhoz szabott régi szép és istenes énekeknek éneklésivel, az Isten igéjének haszonnal és épülettel való hallgatásával, abból vött szép intésekkel, vigasztalásokkal. Nem pogány módon való jajgatásokkal, kajabajálásokkal, utcán való jajgatásokkal, mint némelyeknek szokások; hanem illendőképpen való szomorkodással, hálaadással, békességes tűréssel, szent isteni áldomással, a jövendő boldog feltámadásnak idvességes reménsége alatt kell a földnek gyomrába bétakarítai. Elhívén azt, hogy őneki is jövendőben vissza kell oda térni, honnét azzal egyetemben Jézus beszéde által feltámadnak, és akikkel testben együtt keresték a mennyei hazát, ugyanazokkal el is vészik az idvességnek megmocskolhatatlan koronáját (p. 10–11).

care să ia dojană şi mângâiare sufletească. Nu cu urlete şi cu vaiete păgâneşti, cum au deprins unii a face, ce cu întristare cuvioasă, cu dare de har, cu răbdare de pace, lăudând pre Dumnezău. Cu nădéjdea învierii cea fericită a-l astruca în rânza pământului, crezând aceasta cum şi lui cu vreame îi iaste a mérge acolo, de unde, cu acela depreună, prin cuvântul lui Isus Hristos, să vor scula şi cu care într-această viaţă ş-au agonisit casa de vecie, cu aceia depreună îşi vor lua coronna cea neveştezită a mântuinţei (p. 167).

Selyei Balog (mort în 1668) a fost elevul colegiului reformat din Debreţin. Studiile universitare le-a făcut la Franeker şi Leiden. După ce s-a întors în Ungaria, a devenit predicator la Huszt (azi în Ucraina), iar din 1643 a fost protopopul Maramureşului. Începând cu 1652, alături de Keresztúri Bíró Pál, a fost predicatorul de curte al lui Gheorghe Rákóczi II. A participat la campania militară dezastruoasă din Polonia a lui Rákóczi în 1657, unde a fost capturat de către tătari, dar în scurt timp a reuşit să evadeze. În literatura maghiară este considerat un autor puritan important care critica sever samavolnicia aristocraţiei maghiare ardelene. Însă despre aventura poloneză iresponsabilă a lui Rákóczi vorbea în termeni mai îngăduitori (vezi despre Selyei Balog: Herepei 1966, p. 187–193; Petrőczi 2004, p. 113).

În fragmentul de mai sus, deşi autorul critică unele obiceiuri legate de înmormântare, din punct de vedere confesional este neutru. Deci, în acest caz, intercalarea unei predici scrise de către un autor calvin puritan într-un text destinat publicului român ortodox nu provoca niciun fel de antipatie din partea cititorilor români. Astfel nu este de mirare că, şi în cazul predicii a unsprezecea (*Când moare bărbat sau muiare carele n-au petrecut nice un bine în ceast lume ce au trăit în amărăciuni greale*), Zoba s-a inspirat tot dintr-o predică a lui Selyei Balog. Predica respectivă a fost publicată în volumul *Temetési pompa* (*Pompa funebră*), Oradea, 1646, care conţinea predicile funebre rostite cu ocazia înmormântării lui Bethlen Péter, fiul lui Bethlen István şi totodată vărul principelui Gabriel Bethlen. În data

de 3 august 1646, la vârsta de 38 de ani, întorcându-se din Trencin (Slovacia), Bethlen Péter a murit pe drum, lovit de apoplexie.

Selyei Balog, *Temetési pompa*

Szent Dávid király és próféta, a tisztátalan világnak nyomorúsággal teljes savanyó ízét megkóstolván, és az Istennek híveinek sok változó nyomorult sorsokat tudván, Psal. 34, 20 ilyen módon szól: *sok szorongatási vadnak az igazaknak, de mind azokból megszabadítja őket az Úr*. Mely mondásában a szent király kettőt forgat: mert először memutatja micsoda állapotjok légyen a híveknek a tisztátalan világban. Sok szorongatások tudniilik, és megemésztő nyomorúságok, melyről Szent Pál apostol *Act. 14. 22.* ilyen módon tanít: *sok háborúságok által kell minékünk az Istennek országában mennünk* (p. 49).

Zoba, *Sicriul de aur*

Sfânt David craiu şi proroc, gustând amărăciunea dosăzilor încâlcite în ceastă lume şi văzând că alţi sfinţi încă cu el depreună sânt într-aceeaşi soarte, **de o parte plânge cu amar mare, de altă parte iară să bucură**, la *Psalom 33*, stih 19, zicând: „Multe-s scârbele direptului, ce din toate izbăveşte-l pre el Domnul”. În care cuvinte 2 lucruri face sfântul **David** craiu. 1. Întâiu arată şi ne dă înainte ce soarte şi viaţă au oamenii lui Dumnezău într-această lume **trecătoare şi hicleană**, zicând: „Multe-s scârbele direptului.” Sfânt Pavel Apostol în *Cartea Deniei Apostolilor*, cap. 14, stih 22, **cu acéste cuvinte au întărit inimile ucenicilor şi i-au îndemnat cum să rămâie în credinţă, zicând**: „Cu multe scârbe să cade noao a întra întru împărăţiia lui Dumnezău” (p. 126).

Din comparaţia de mai sus se vede că în primele 15 rânduri Zoba traduce textul lui Selyei Balog, dar în unele locuri adaugă câteva propoziţii originale (pe aceste le-am semnalat cu litere bold, cursivele din textele de mai sus fiind făcute în original de către Zoba şi respectiv de către Selyei Balog). În primul caz, Zoba adugă o frază originală şi citează psalmul 33 din *Psaltirea de la Bălgrad*. În al doilea caz, diferenţele se datorează faptului că Zoba citează textul biblic mai pe larg decât Selyei Balog. Astfel, de exemplu, în cazul versetelor Fapte, 14, 22 sursa folosită de Zoba a fost, bineînţeles, *Noul Testament de la Bălgrad*: „Întărind inimile ucenicilor şi îndemnându-i să rămâie ei în credinţă, că cu multe scârbe cade noao a întra întru împărăţiia lui Dumnezău”. Selyei Balog a citat doar partea a doua a frazei, în timp ce Zoba a citat tot versetul biblic.

După acest fragment introductiv, însă, urmează două texte total diferite. Selyei Balog pune în centrul preocupării sale penitenţa: cei care urăsc această lume vicleană şi plină de orori şi îşi recunosc păcatele lor, vor avea răscumpărarea bine-meritată în lumea cealaltă, care este exact opusul lumii de aici. La Zoba însă predica se transformă într-un tratat de cristologie polemică:

> Că nice îngerii cei sfinţi şi slăviţi, nice sufletele sfinţilor trecuţi din ceastă lume, nice oamenii mari, împăraţi şi craii n-au putére pre acéea să păzască pre oameni cum să nu-i flămânzască, nice să însătoşează, nice să nu-i pripească soarele, nice alt zăduh, nice

nu-i vor putea duce la ape vii. Ce Domnul Isus Hristos, Mielul cela a lui Dumnezău, ce şéde în mijlocul scaunului, va paşte pre dânşii şi-i va duce la apele vieţii de vecie, cum am înţeles (Zoba, *Sicriul de aur*, p. 133).

Ar fi greu de tăgăduit că în aceste rânduri Zoba polemizează cu cultul sfinţilor şi cu folosul mijlocirii şfinţilor, precum şi a celor vii pentru cei răposaţi, idei atât de dragi teologiei ortodoxe. Dar spiritul polemic al lui Zoba nu se opreşte aici, criticând în continuare şi pe cei care nu acceptă dumnezeitatea lui Iisus:

Ceartă şi înfruntă pre aceia carii nu iubesc, ce mai tare hulesc pre Domnul Isus Hristos, cum sânt păgânii, turcii şi cei afurisiţi de arméni [adică arienii] şi alţii, carii într-una cu jidovii tăgăduiesc firea dumnezăiască a Domnului Isus Hristos. Vai de unii ca aceia, că ei vor peri în păcatele lor şi nicicând nu să vor şterge lacrămile de pre ochii lor (Zoba, *Sicriul de aur*, p. 134).

După părerea Anei Dumitran, semnificaţia acestui fragment constă în curajul lui Zoba de critica o confesiune receptă (unitarianismul) a Principatului ardelean: „Ce fragment est significatif parce que la tolérance religieuse était affirmée en Transylvanie aussi par les lois de l'État, la confession unitarienne ayant été l'une des quatre religions «receptae»" (Dumitran 1995, p. 143–144). Faptul însă nu trebuie să ne mire: chiar dacă în proporţii destul de mici, şi în textele religioase româneşti scrise în Ardeal în secolele XVI–XVII găsim câteodată referiri şi trimiteri critice la adresa confesiunilor recepte ale principatului. Un astfel de exemplu apare în *Tâlcul evangheliilor* al lui Coresi (1568), unde întâlnim următoarea afirmaţie antiunitariană: „Adevereadză cu aceastea cuvinte cum Isus Hristos iaste Dumnedzeu din vecie, nu numai om, cum mânt Aria şi soţia lui şi Mahamet arap, prorocul turcilor, şi alţii toţi carii hulesc pre Hristos şi dzicu c-au fost numai om, ca şi alalţi proroci, având începutul" (Coresi, *Tâlcul evangheliilor*, p. 32). Un anticatolicism pregnant apare în *Predoslovia la Măria Sa Craiu* a *Psaltirii de la Bălgrad* (1651):

Pentru-aceaea să arată luminat şi aiave dintr-aceastea din toate că rugăciunile dintr-adunări, încă şi dintr-alte locuri, liturghiile, rugăciunile şi cântările şi alte slujbe dumnezeieşti numai ce-s în deşărt în limbă streină celora ce nu o înţeleg, şi înaintea lui Dumnezău încă nu-s voite carele-s în limbă streină şi nu le înţeleg şi cu vină să vor păgubi ceia ce slujesc slujba dumnezească în limbă streină neînţelegând-o, cum fac papii de Râm şi cei bărați leaniş şi patări, ce să cheamă părinţi, şi deavestâvnici, şi călugăriţe, carii nemică nu ştiu carte şi încă cântă Tatăl Nostru şi Ave Maria şi psalomi în limbă streină fără de toată ştiinţă, ce ca ceia-s ca gaiţele şi ca păsările carele-s fără de toată ştiinţa, şi încă vor să grăiască ca şi omul: aşea şi aceia ce grăiesc în limbi streine neînţelagând-o (*Psaltirea*, p. 75).

Deci nu credem că Zoba trebuia să aibă un curaj deosebit pentru a critica o religie receptă a Principatului ardelean. Acest lucru putea să-l facă liniştit mai ales dacă era vorba despre religia unitariană sau catolică, ambele fiind într-adevăr religii

recepte, dar în vremea principilor calvini fiind aproape la un statut egal cu religia „tolerată" a românilor ortodocşi.

O altă predică în cazul căreia putem să identificăm sursa este omilia a patra, intitulată *Când moare preutul înțelept al besearecii*. În acest caz însă se poate vorbi mai mult despre o prelucrare decât de o traducere directă. Textul utilizat de Zoba este predica lui Szathmári Baka Péter, rostită cu ocazia înmormântării colegului său de la colegiul din Aiud, adică a profesorului Kézdivásárhelyi Péter, la data de 16 mai 1666. Predica a fost editată într-un volum la Sibiu în 1666: *Izrael Istennek igaz tiszteleti mellett buzgó Illyes prófétának elragadtatása* (*Răpirea lui Ilie, adică a proorocului adevărat evlavios față de Dumnzeul Izraelului*). Predica se baza pe înălțarea la cer a proorocului Ilie din 2 Regi, 2, 12. Prima parte a predicii lui Szathmári, care se referă la traversarea Iordanului de către Ilie şi Eliseiu, lipseşte la Zoba. Urmează două întrebări în predică care sunt identice la cei doi autori: „Pentru ce numeşte Eliseiu pre Ilie părintele său?" (*miért nevezte Elizeus Illést atyának?*), şi „vare pentru ce cheamă Eliseiu pre Ilie Proroc, carăle şi călăraşii lui Israil?" (*Oka annak: mert Izraelnek mind szekerei mind lovagi volt* [Illés próféta]" (Zoba, *Sicriul de aur*, p. 47, 50; Szathmári Baka, *Izrael Istennek*, p. A_3v). La prima întrebare, cei doi autori au dat răspunsuri total diferite. La Szathmári Baka găsim o cuvântare împotriva iezuiților, în care autorul susține că îi batjocoresc pe puritani (pe nedrept) pentru faptul că aceştia din urmă îl consideră pe Ilie tatăl sufletesc şi nu corporal al lui Eliseu. Zoba de data aceasta însă a renunțat la dispute confesionale, afirmând doar că Eliseiu îl numea pe Ilie părintele său deoarece „1. era mai bătrân decât el; 2. Ilie s-au făcut proroc mai nainte de Eliseiu; 3. Ilie au fost lui Eliseiu şi stăpân, şi dascăl au învățătoriu; 4. duhul prorociei cu mai mare măsură au fost în Ilie decât în Eliseiu" (Zoba, *Sicriul de aur*, p. 47–48).

În răspunsul dat la întrebarea a doua se găsesc analogii mai mari la cei doi autori (pasajele identice sunt redate cursiv în paralela de mai jos).

Zoba, *Sicriul de aur*	Szathmári Baka, *Izrael Istennek*
Vare pentru ce cheamă Eliseu pre Ilie proroc, carăle şi călăraşii lui Israil, zicând: „drag părinte, drag părinte, carăle şi călăraşii lui Israil?" Răspuns:	*Miért mondja Elizeus Illés prófétát Izrael szekereinek és lovaginak?*
1. Întâiu: *Pentru aceasta, că, în ce chip împărații şi craii cu carăle şi cu călăraşii îşi întăresc țărîle şi taberele lor,* aşijderea şi Ilie prorocul cu rugăciunea lui au întărit pre israiliténi şi pre țara lor [...].	1. *Vévén hasonlatosságot a királyoktól és a serény híres vitézektől, kik a táborokban a fegyvereket, és ellenségeket meggyőző hadi szerszámokat* szekereken hordozták vala. […] Így hasonlóképpen Illés, lelki testi ellenségeket meggyőző lelki fegyverre tanítja vala a népet. […]
Că *slugile destoinice a besérecii lui Dumnezău, carii poartă soliia lui cătră oamenii pământeşti şi iară soliia oamenilor*	Így hasonlóképpen Illés a felséges Úrnak, a Királyok Királyának *igaz, gyors, serény, buzgó követe volt, ki is Istennek*

către Dumnezău, de vor cădea şi vor muri, *prin moartea lor mai mare pagubă vor păți* oamenii lui Dumnezău decât în perirea cailor mulți şi a călăraşilor mulți [...].

Să ştim dară, dintr-acestea din toate, cât sânt de alduiți şi blagosloviți aceia oameni pre carii i-au alduit milostivul Dumnezău cu preuți buni, că aceia au din cine să să învețe voia lui Dumnezău. Au din cine să înțeleagă *carea iaste calea spăseniei de vecie*. Au cine să-i povățască (după Duhul Sfânt) către împărățiia ceriului (p. 50–53).

akaratját, s követségét hordozta a néphez és Királyokhoz, s jövendölt a népnek. […]

Hogy az igaz Istent kegyes életű, mennyei tudományi tanító atyák, *és micsoda kárt vallanak tőlök való megfosztatásokban* az ecclesiák és scholák. […]

Így ha tudatlan, istentelen, erkölcstelen tanítókkal vér meg az Isten, veszedelembe esel. De az igaz, buzgó, tudós, kegyes életű tanító, mint trombita veszedelmedet megelőző vétkeidet kimondja, kiből megtérvén el nem vészz. […] Mert *ők vezérek az örök életre*, vezető nélkül a vak veszedelembe esik (p. B_2 r-B_3 v, Ir).

Din comparația de mai sus se deduce că Zoba s-a folosit de textul lui Szathmári în mod liber, prelucrându-l inventiv, inserând în text idei total diferite de ale lui Szathmári. Am putea spune că Zoba a apelat la predica lui Szathmári doar ca pretext pentru expunerea ideilor sale proprii. Acest lucru nici nu este de mirare dacă luăm în considerare că Szathmári Baka era puritan radical înflăcărat, cu idei care cu greu ar fi fost compatibile atât cu dogmele Bisericii Ortodoxe, cât şi cu religiozitatea populară a românilor. După ce şi-a încheiat studiile universitare în Olanda, Szathmári a devenit predicator la Oradea, iar apoi la Sárospatak. Mai târziu va fi predicatorul de curte a trei principese: Lorántffy Zsuzsanna (soția lui Gheroghe Rákóczi I), Lónyai Anna (soția lui Ioan Kemény), Bornemissza Anna (soția lui Mihai Apafi I). În această calitate slujea şi la Făgăraş, unde în anul 1662 se opunea cerinței românilor făgărăşeni de a-şi reconstrui biserica lor arsă în 1658, în urma incursiunii tătarilor (Pokoly 1910, p. 119, 127).

Predica sa din care s-a inspirat în parte şi Zoba este, în acelaşi timp, o adevărată orație polemică şi apologetică în favoarea puritanismului şi a presbiterianismului. După părerea lui Szathmári, idei puritane şi presbiteriene apar deja la Sfântul Paul. Szathmári critica vehement pe cei care susțineau că puritanii nu au cunoştințe ştiințifice, teoria lor bazându-se doar pe sentimente şi nu pe gândirea logică. Ştiința în sine însă nu este de ajuns pentru mântuire – replica Szathmári –, fiindcă şi dracul are ştiință. Numai trăind o viață devotată, puritană şi pioasă se poate ajunge la mântuire, argumenta el. Nobilimea țării însă era departe de a duce o viață asemănătoare, astfel păcatele lor au dus la ocuparea cetăților Oradea (în 1660) şi Érsekújvár (azi Nové Zámky, Slovacia, în 1663) de către turci. Moartea predicatorilor importanți – continua Szathmári – este totdeauna prevestirea unor dezastre. Din această cauză îi roagă pe elevii fostului profesor din colegiul de la Aiud să se căiască şi să se întoarcă spre Dumnezeu, pentru a evita catastrofele din viitor

(Szathmári Baka, *Izrael Istennek*, p. C_3v, D_r. Pentru analiza detailată a predicii lui Szathmári Baka vezi: Luffy 2015, p. 57–60). Din acest ton belicos şi din această aprigă critică socială, la Zoba nu găsim nimic. Predica lui, împodobită cu multe citate biblice, creionează figura bunului preot, care se comportă cu enoriaşii săi ca un adevărat *pater familias*.

Cele trei predici analizate mai sus arată şi cele trei faze ale genezei *Sicriului de aur*. Cred că la început Zoba a vrut să traducă volumul *Temető kert* al lui Selyei Balog. A şi tradus prima predică a lui Selyei aproape cuvânt cu cuvânt. După aceea însă, Zoba şi-a urmat drumul său propriu. A folosit predicile maghiare doar ca surse de inspiraţie, creând până la urmă o operă în mare parte originală. A respectat însă pe deplin structura retorică a predicilor calvine din secolul al XVII-lea. Predicile respective erau concepute pe baza operei fundamentale a lui Medgyesi Pál (*Doce nos orare, quin predicare*, Bártfa, 1650), acesta fiind un ghid practic pentru predicatori atât în conceperea, cât şi în expunerea predicilor. După preceptele lui Medgyesi o predică trebuie să aibă următoare structură retorică: după versetul biblic urmează un scurt rezumat al acestuia (*summa*). După aceea, predicatorul prezintă învăţăturile şi foloasele (*hasnele*) expuse în pasajul biblic ales, iar totul se încheie cu o peroraţie (Medgyesi, *Doce nos*, p. K_3 r-v; vezi şi Vanca, Dumitran 2010, p. 150). Această structură, total străină de cazaniile şi molitvele ortodoxe, este în linii mari respectată şi de către Zoba.

În afara pasajului mai sus citat despre inutilitatea chemării în ajutor a sfinţilor şi a preoţilor ca mijlocitori între om şi Dumnezeu, în ciuda faptului că Zoba traduce şi imită textele unor predicatori puritani radicali, *Sicriul de aur* are, din punct de vedere, confesional un caracter neutru. Exact acelaşi lucru se poate spune şi despre lucrarea următoare publicată de către Zoba în 1685 la Bălgrad: *Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare*, care este, de fapt, traducerea broşurii lui Kézdivásárhelyi Matkó István, *Kegyes cselekedetek rövid ösvénykéje*, Sibiu, 1666. Matkó István şi-a făcut studiile la colegiile din Cluj şi din Alba Iulia. Nu avem cunoştinţă despre faptul că ar fi frecventat academiile occidentale, dar, în ciuda acestui fapt, a învăţat limba engleză aşa de bine, încât era capabil să traducă din această limbă. După terminarea şcolilor a fost trimis de către principele Gheorghe Rákóczi II la Caransebeş, „unde propovăduia cuvântul lui Dumnezeu în limba valahă, rămânând acolo până la devastarea oraşului de către turci şi tătari [1658], după ce, pierzându-şi toată averea, şi-a mutat locuinţa în altă parte” – scria despre el Bod Péter (1766, p. 322; vezi despre viaţa lui Matkó şi Herepei 1971, p. 97–108). Poate şi datorită acestei experienţe de predicator în mijlocul românilor din Caransebeş, Matkó s-a încumetat la traducerea *Vechiului Testament* în limba română. La data de 23 februarie 1681, el primea de la principele Apafi pentru munca sa de traducător 40 de forinţi, 40 de vedre de vin şi 12 câble de grâu (Thallóczy 1878, p. 205; Gherman 2019, p. XIII). Ne-au rămas câteva date care ne îndreptăţesc să presupunem că traducerea lui Matkó a fost finalizată. Astfel, de exemplu, sinodul reformat ţinut între 26 aprilie şi 2 mai 1689 cerea de la Apafi să se pună la dispoziţia lui

Matkó „tiparnița valahă, fiindcă şi domnul Matkó este muritor” (*Erdélyi református zsinatok iratai*, I, p. 334). De data aceasta se avea în vedere mai mult asigurarea cheltuielilor tipografice din partea principelui decât de punerea în funcțiune a tiparniței ținută ascunsă de către Sava Brancovici, întrucât tipografia respectivă, începând cu anul 1683, funcționa din nou. În acelaşi sens se declară şi sinodul următor din 19 iunie–4 august 1689, unde i se cere lui Apafi să li se permită protopopilor români strângerea banilor în vederea editării *Bibliei*.

> Protopopii români, vrând să tipărească în limba lor maternă Biblia într-o formă mai curată, dar neavând mijloacele necesare pentru săvârşirea unui asemenea lucru, vor ca în bisericile lor, conform voinței lor, să aibă posibilitatea de a cere ajutor. Dar fără voia şi permisiunea milostivului nostru domn nu pot să facă acest lucru. Din această cauză se adresează prin noi către măria ta, că nu numai să le fie permis [să facă acest lucru în bisericile lor], dar să le dea lor măria ta şi o scrisoare de împuternicire (*patens*)[1].

Datele de mai sus ne arată că traducerea lui Matkó la 1689 era gata de tipar, dar, până la urmă, nu a fost publicată. Matkó moare în 1693 şi manuscrisul traducerii dispare. E greu de imaginat ca Zoba să nu fi ştiut despre traducerea lui Matkó, deşi nu găsim nicio urmă în textele sale care ne-ar trimite spre *Vechiul Testament* al lui Matkó (Gherman 2019, p. XIII). Atât în *Sicriul de aur*, cât şi în *Cărare pre scurt*, versetele din Vechiul Testament sunt preluate din biblia maghiară a lui Károli Gáspár (*Biblia de la Vizsoly*, 1590), textul maghiar fiind tradus de însuşi Zoba (Pavel 2001, p. 203).

Deşi în titlul cărții sale Matkó afirmă că „l-a adunat şi l-a tradus din limba engleză”, numai recent s-a putut identifica mai exact prototipul englez al lucrării (*ibidem*, p. 200). După Alin-Mihai Gherman, sursa cea mai apropiată de textul lui Matkó ar fi lucrarea lui Arthur Dent, *The plainemans pathway to heaven*, 1601 sau vreo prelucrare ulterioară a acesteia, cel mai probabil opera lui Robert Hill, *The Pathway to Piety* (Gherman 2019, p. IX). Tóth Zsombor argumentează în favoarea unui alt autor englez puritan, şi anume John Downame, *A guide to godlynesse or a Treatise of a Christian life*, Londra, 1622. Tóth citează câteva pasaje din lucrarea lui Downame care prezintă într-adevăr unele asemănări cu textul lui Matkó, atât din punctul de vedere al conținutului, cât şi din cel al lexicului, dar diferențele sunt atât de mari încât, după părerea mea, nu se poate vorbi despre o traducere directă (Tóth 2019). Într-o recenzie detailată scrisă la ediția critică a lucrării lui Zoba, realizată de către Alin-Mihai Gherman („Biblicum Jassyense”, VII, 2019–2020,

[1] Iată şi textul original maghiar: „Az oláh esperestek abban munkálkodván, hogy született nyelveken tisztábban kinyomtassák a Bibliát, elégtelenek annak a munkának véghezvitelére, hanem ha mindenütt magok közt beszerikájokban ezaránt való jó igyekezeteket publicálván arra segítséget kérnek. De ezt a nagyságodnak kegyelmes urunknak és nagyságtoknak s kegyelmeteknek megengedése nélkül fel nem tehetik. Azért nagyságodnak kegyelmes urunknak és nagyságtoknak s kegyelmeteknek mi általunk alázatosan instálnak, méltóztassék ne csak megengedni, hanem patens levelekkel is segéteni” (*Erdélyi református zsinatok iratai,* I, p. 340.)

p. 137–142), Emanuel Conţac a reuşit să întărească intuiţia lui Gherman şi să dovedească cu argumente filologice solide că sursa exactă a lui Matkó a fost „manualul de conduită" al lui Robert Hill, publicat prima dată sub diverse titluri (*A Christian directed*, 1606; *A Direction to live well*, 1608) şi transformat apoi în secţiune a unui volum compozit intitulat *The Pathway to Piety*, 1609.

Prin transpunerea lucrării lui Matkó în limba română, Zoba a introdus în literatura religioasă românească un text singular care era de cu totul străin de tradiţia literaturii româneşti religioase a vremii, deşi Eugen Pavel afirma că „textul [*Cărare pre scurt*] are tangenţe cu florilegiile de înţelepciune de tipul *Florii darurilor* şi a *Pildelor filosoficeşti*, cu largă circulaţie în spaţiul sud-est european" (Pavel 2001, p. 201). După părerea mea însă, există o diferenţă esenţială între cărţile de înţelepciune româneşti şi *conduct-book*-urile puritane. Ajunse în cultura română prin filieră slavo-bizantină, cărţile de înţelepciune conţineau sfaturi şi îndrumări mai ales pentru cei care alegeau calea ascetică a retragerii din lume. Eroul lor ideal era sfântul autoflagelator, care se depărtează de plăcerile trupeşti şi lumeşti ducând o viaţă retrasă, ascetică. Ghidurile puritane însă erau destinate enoriaşilor simpli, şi nu celor care se pregăteau pentru o viaţă ascetică. Aceste broşuri erau citite acasă individual sau în mediul familial. Erau mijloacele trăirii sentimentului religios şi ale practicării actului devoţional în mediu privat. O metodă total diferită de practica cultului religios ortodox, care se baza prin excelenţă pe ritualuri executate în comunitate. Actul lui Zoba privind traducerea unei astfel de cărţi atât de străine de tradiţia ortodoxă ne dovedeşte că, spre sfârşitul secolului al XVII-lea, şi printre români ardeleni a existat deja o pătură care era receptibilă la practicarea devoţiunii moderne individuale. E drept că această pătură trebuia să fi fost foarte mică, dar totuşi exista. *Cărare pre scurt* s-a bucurat de audienţă scăzută atât între contemporani (ni s-au păstrat doar două exemplare), cât şi în posterioritate, necunoscând reimprimări sau copii, dar numai existenţa sa este un fapt semnificativ.

În *Cărare pre scurt* găsim următoarele sfaturi: cum trebuie să se comporte soţul şi soţia în căsnicie, cum trebuie crescuţi şi educaţi copiii, care sunt datoriile copiilor faţă de părinţi, cum să se comporte stăpânul cu slugile sale, care sunt datoriile slugilor, care sunt obligaţiile supuşilor (obligaţii cetăţeneşti), cum să se comporte reprezentanţii (magistraţii) puterii laice cu supuşii etc. Când autorul vorbeşte despre slujba celebrată în biserică, nu tratează grele chestiuni teologice (de exemplu, prezenţa reală sau simbolică a trupului şi a sângelui lui Hristos în euharistie), ci se opreşte asupra unor lucruri chiar banale care însă erau în strânsă legătură cu educarea şi disciplinarea enoriaşilor. Astfel, de exemplu, în *Cărare pre scurt* se vorbeşte pe larg despre problema adormirii enoriaşilor în timpul slujbei.

> Să să roage în besearecă (şi aiurea) pentru oameni şi pentru ei [adică pentru cei care dorm]. Să cetească totdeauna cuvântul lui Dumnezău între oameni; aşea au făcut Neemiia. Curat să propoveduiască Evangheliia lui Hristos şi tainele ceale sfinte aşea să le slujască, cum au luat de la Domnul. Pre cei proşti şi neştiuţi să-i înveaţe pre temeiul

legii creştineşti. Cu viaţa lor încă să dea pildă bună tuturor. Să mângâie pre cei întristaţi, să vindece inimile zdrobite (Zoba 2019, p. 351–353).

Nu este nimic în aceste rânduri care ar fi putut duce la dispute religiose: nu se spune câte taine sunt, în ce constă propovăduirea curată a cuvântului lui Dumnezeu etc. Luând în considerarea acest lucru, nu este de mirare că nici azi nu se poate găsi nimic în *Cărarea pre scurt* care nu ar fi în conformitate „cu doctrina şi morala Bisericii ortodoxe", ba chiar, „pe baza limbajului folosit, presupunem că Zoba şi-a permis să intervină în text şi să adapteze acolo unde el a considerat necesar, încercând să-i dea o 'faţă' pravoslavnică textului" (Vanca 2016, p. 74). E adevărat că Zoba, în două locuri, traduce sintagma *igaz vallás* (*religie dreaptă*) prin *religie pravoslavnică*. Acest mic gest de „pravoslavnicizare" a textului calvin puritan este însă contracarat de traducerea făcută cu o mare fidelitate, lucru „cu totul neobişnuit pentru faptul cum se practica în acea vreme pe plan general european traducerea unui text" (Gherman 2019, p. VI).

Ultimele trei lucrări ale lui Zoba constituie o reîntoarcere totală la ortodoxie: *Ceasloveţ*, 1686; *Rânduiala diaconstvelor*, 1687; *Molităvnic*, 1689. Dintre acestea, cel mai important din punctul de vedere al subiectului nostru este *Molităvnicul*. Deşi este vorba, fără îndoială, despre o lucrare pur ortodoxă (sursa originală fiind *Molitvenicul* slavon editat în 1635 la Câmpulung), totuşi câteva fragmente din prefaţă conţin idei teologice mult dezbătute în cursul disputelor purtate în Ardeal între reprezentanţii cartezieni ai cocceianismului (numiţi neoterici) şi reprezentanţii ortodoxiei calvine în anii '70–'80 ai secolului al XVII-lea. În această dispută, principalul reprezentant al partidei conservatoare a fost profesorul de la colegiul din Alba Iulia, Pósaházi János (1628–1686), venit la Alba Iulia de la colegiul din Sárospatak. Împreună cu episcopul transilvănean Tofeus Mihály (1624–1684), era anticartezian şi anticocceian. Scopul lor era condamnarea în cadrul sinodului convocat la Iernut în anul 1673 a profesorilor care predau la colegiul din Aiud idei carteziene şi cocceiene: Dézsi Márton, Hunyadi Pál, Pataki István şi Csernátoni Pál. La sinod, aripa Pósaházi–Tofeus a fost foarte agresivă: după unele informaţii, ea a vrut chiar trimiterea pe rug a profesorilor cartezieni. Aristocraţii ardeleni au intervenit însă şi, pe baza dreptului lor de *jus patronatus*, au cerut ca decizia preoţilor să fie supusă şi votului lor (Zoványi 1898, p. 81–85; Sipos 2000, p. 16–17).

În timpul sinodului din Aiud, două probleme s-au aflat în centrul polemicii: 1. relaţia între *Vechiul* şi *Noul Testament*; 2. originea magistratului (adică a puterii politice) şi obligaţiile supuşilor faţă de puterea laică. Toţii profesorii daţi în judecată erau discipolii profesorului din Leiden Johannes Coccejus. În conformitate cu învăţăturile profesorului lor, ei afirmau că între *Vechiul* şi *Noul Testament* există o diferenţă reală şi esenţială, care izvorăşte din faptul că moartea lui Hristos a avut loc într-un anumit moment. Astfel, despre mântuirea neamului omenesc se poate vorbi numai după moartea şi învierea lui Hristos. Din această cauză, profeţii şi sfinţii *Vechiului Testament* au fost sub „blestemul legii" până la moartea lui Hristos, adică nu au avut parte de mântuire. „Până la moartea lui Hristos, Satana a

fost cel care domnea asupra neamului omenesc păcătos" – afirma Hunyadi Pál (*Erdélyi református zsinatok iratai* I, p. 290). Păcatele profeților din Vechiul Testament s-au menținut până la moartea lui Hristos şi numai atunci au fost iertate.

Ideile profesorilor despre „magistratură" erau şi mai periculoase. Dézsi a afirmat în timpul cursurilor sale ținute le colegiul din Aiud că „Hristos a spus că în căutarea adevărului autoritățile lumeşti nu au niciun folos". Pataki susținea că puterea laică (*politicus magistratus*) nu poate fi legitimată prin Dumnezeu (*Erdélyi református zsinatok iratai* I, 286, p. 287). Se vede clar, aşadar, că profesorii din Aiud propagau ideea separării statului de religie. Csernátoni a fost cel mai cartezian dintre toți. El susținea că Descartes nu era ateist şi, prin urmare, ideile sale pot fi predate la colegiu. Totodată, afirma, într-un spirit pur cartezian, nu numai că trebuie să ne îndoim de toate, ci trebuie să ne şi lepădăm de toate cele de care ne îndoim (*necessum est non tantum dubitare in omnibus, sed etiam omnium rerum, de qui dubitamus, abdicatio*) (*Erdélyi református zsinatok iratai*, I, p. 287).

Disputele nu s-au terminat nici după încheierea sinodului, şi astfel, în 1685, Pósaházi publica o broşură (*Syllabus*) în care respingea tezele lui Coccejus, Descartes şi Dézsi Márton. La provocarea lui Pósaházi au răspuns Dézsi şi Pataki István, într-o lucrare latină (*Replica*) şi într-una maghiară: *Summája az Pósaházi uram Syllabusára való Replicának* (*Summa replicii scrise la Syllabusul domnului Pósaházi*), care însă au rămas în manuscris[2]. În aserțiunea (*assertio*) XLII a lucrării sale *Syllabus*, Pósaházi combătea una dintre tezele lui Dézsi, conform căreia pomul cunoaşterii binelui şi a răului din Paradis nu se poate considera o taină (*arborem scinetiae boni et mali nego fuisse sacramentum*). După Dézsi dacă pomul cunoaşterii ar fi fost o taină, atunci Dumnezeu nu ar le-fi interzis lui Adam şi Eva să mănânce din el, fiindcă tainele sunt făcute ca omul să poată să se hrănească (sufleteşte) cu ele. Teza lui Dézsi se baza pe teologia de alianță (*teologia foederalis*) a lui Coccejus, conform căreia, înainte de cădere în păcat, între om şi Dumnezeu a existat o alianță naturală (*foedus naturae*). Paradisul şi pomul vețiii erau simbolurile acestei alianțe, şi astfel ele pot fi considerate sacramente, în timp ce pomul cunoaşterii „nu era taina (sacramentul) nici al vieții, nici al morții, ci era semnul lui Dumnezeu în lucrul subjugării şi al ispitei omului" (Coccejus 1654, p. 20).

În predoslovia *Molităvnicului* adresată mitropolitului ardelean Varlaam, Zoba expune exact aceste idei:

> Mai-nainte de căderea doao taine au dat Dumnedzău lui Adam şi Evei: Raiul şi Pomul Vieții. […] Zic unii că pomul ştiuturii binelui şi răului încă au fost taină au sacrament [asta era părerea lui Pósaházi], iară alții tăgăduiesc. Întâi zic că tainele au poruncit Dumnezău să trăiască oamenii cu eale, iară acesta au fost oprit. A dooa zic că sacramenturile sânt spre viață date, numai acelora le sânt spre moarte carii trăiesc rău cu

[2] Cele două manuscrise se găsesc azi la Biblioteca Academiei Maghiare: MTAK Egyházi és bölcsészeti kéziratok ms. 16. Pataki István în 1667, împreună cu Dézsi, a fost elevul lui Coccejus la Leiden. După ce s-a întors în Ardeal, a devenit predicatorul de curte al lui Bánffy Dénes, iar mai târziu profesor la colegiul din Aiud, precum şi dascălul fiului principelui Apafi. Vezi, despre Pataki, Ősz 2011, p. 661–666.

eale. *Iară acela* [pomul cunoaşterii] *n-au fost nice sacramentul vieţii, nice al morţii, ci-au fost sămnul plecării şi-al îngăduinţei omului supt putearea şi porunca lui Dumnezău şi materiia ispitire* (*Molităvnic*, p. 163–165, subl. n.).

Propoziţia subliniată din citatul de mai sus nu este altceva decât traducerea aproape exactă a textului latin al lui Coccejus: „*Fuit igitur arbor haec non proprie sacramentum neque vitae, neque mortis, sed signum dominii et subjectionis et materia explorationis*" (Coccejus 1654, p. 20).

În aserţiunea XLIV, Pósaházi respingea o altă teză a lui Dézsi, conform căreia „jârtfele de fapt erau taine" (*sacrificia proprie dicta sacramenta fuerunt*). După părerea lui Pósaházi, această afirmaţie a lui Dézsi nu numai că este un paradox, dar este chiar o teză heterodoxă servind cauza catolicilor care spun că şi euharistia este o jertfă. Pentru sprijinirea tezei sale, Pósaházi îl cita pe Petrus Ravanellus: „Sacramentul şi jertfa sunt două lucruri diferite. Jertfa este oferită de către credincioşi lui Dumnezeu. În schimb, sacramentul este dat de către Dumnezeu credincioşilor, ori ca un semn luat din mâna preotului, ori ca un lucru semnat prin munca Sfântului Duh"[3]. Textul lui Zoba îl imită pe cel al lui Ravanellus, dar, la sfârşitul pasajului respectiv, Zoba, în conformitate cu teoria lui Dézsi, afirmă că jertfa este totodată şi sacrament: „Săvai că sacramenturile şi jârtfele să usebesc într-aceasta: căci că sacramenturile de la Dumnezău s-au dat oamenilor, iară jârtvele de la oameni să dau lui Dumnezău […]. Pentr-aceaea jârtvele să socotesc către taine: a lui Adam, a lui Avram, a lui Melchisedec" (*Molităvnic*, p. 167).

Din citatele de mai sus reiese că Zoba cunoştea foarte bine disputele teologice care se duceau între predicatorii calvini ai vremii sale. Acest lucru însă nu înseamnă nici pe departe că Zoba ar fi renunţat la ortodoxia orientală. *Molităvnicul* este o lucrare pur pravoslavnică, în care sunt tratate pe larg cinci din cele şapte taine ale bisericii ortodoxe. Faptul că ideile cocceianiste expuse într-o predoslovie adresată *expressis verbis* unui mitropolit ortodox nu au stârnit printre preoţii şi teologii ortodocşi nicio reacţie, nici atunci, nici până astăzi, arată că aceştia din urmă nu au recunoscut noutatea şi modernitatea unor asemenea idei faţă de concepţiile bisericii ortodoxe despre taine. Ideile cocceianiste ale lui Zoba s-au strecurat neobservate în prefaţa unei opere prin excelenţă ortodoxă, ceea ce arată structura heterodoxă a Reformei româneşti. În niciun caz nu se poate vorbi despre prozelitism sau confesionalizare calvină, ci pur şi simplu despre expunerea unor idei teologice faţă de care Zoba, probabil, avea doar o afinitate personală.

[3] „*Sacrificia legalia et sacramenta inter se differunt, quia in sacrificiis Deus acciepiebat, quae isti a fidelibus offerebantur, at in sacramentis fideles accipiunt quae Deus ipsis offert et dat, tum signum per manum pastoris, tum rem signatam per operationem Spiritus Sancti*" (Petrus Ravanellus, *Bibliotheca Sacra sive thesaurus canonicae amplissimus*, Genf, 1660, p. 216.) Ravanellus (mort în 1680) era un autor de succes în Ardeal în secolul al XVII-lea. Despre prezenţa cărţilor sale în biblioteciile ardelene, vezi: *Erdélyi könyvesházak*, III, p. 151, 156, 160, 272).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Bădără 1998 = Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, Editura Istros, 1998.

Bod 1766 = Bod Péter, *Magyar Athenas*, Nagyenyed, 1766.

Coccejus 1654 = Coccejus Johannes, *Summa doctrinae de foedere et testamento*, Leiden, Elsevier, 1654.

Coresi, *Tâlcul evangheliilor* = Coresi, *Tâlcul evangheliilor şi Molitvenic rumânesc*. Ediţie critică de Vladimir Drimba, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998.

Dumitran 1995 = Ana Dumitran, *Entre orthodoxie et réforme – l'appartenance confessionnelle de l'archiprêtre Ioan Zoba de Vinţ*, în Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (eds.), *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca, University Press, 1995, p. 136–149.

Dumitran 1997 = Ana Dumitran, *Câteva consideraţii pe marginea unui manuscris ardelean din secolul al XVII-lea: Zaconicul Mitropoliei Bălgradului*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica", I, 1997, p. 47-–50.

Dumitran 2004 = Ana Dumitran, *Religie ortodoxă – religie reformată. Ipostaze ale identităţii confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI–XVII*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2004.

Dumitran 2016 = Ana Dumitran, *Predoslovie*, în Vanca 2016, p. 13–16.

EOE XIV = *Erdélyi országgyűlési emlékek* XIV, ed. Szilágyi Sándor, Budapest, 1886.

Erdélyi könyvesházak III = *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen család környezete, a Teleki család és környezete, vegyes források,* s.a. Monok István, Németh Noémi, Varga András, Syeged, Scriptum KFT, 1994 (Adattár a 16-18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3).

Erdélyi református zsinatok iratai I = *Erdélyi református zsinatok iratai*, I, s.a.r. Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József, Ősz Sándor Előd, Sipos Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1/1).

Gherman 2019 = Alin-Mihai Gherman, *Studiu introductiv. O carte, un om, o epocă*, în Zoba 2019, p. I–LII.

Goţia 1984 = Anton Goţia, *Studiu introductiv*, în Zoba, *Sicriul de aur*, p. I–LX.

Herepei 1966 = Herepei János, *Apáczai és kortársai*, Budapest–Szeged, MTA KESz., 1966 (Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez II).

Herepei 1971 = Herepei János, *Művelődési törekvések a század második felében*, Budapest–Szeged, Kossuth Ny., 1971 (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III).

Luffy 2015 = Luffy Katalin, *Romlás építőinek fognak neveztetni. Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015 (Csokonai Könyvtár 56).

Lupaş 1927 = Ioan Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. I, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1927.

Medgyesi, *Doce nos* = Medgyesi Pál, *Doce nos orare, quin et predicare*, Bártfa, 1650.

Meteş 1935 = Ştefan Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria*, I, Sibiu, Editura Librăriei Diecezane, 1935.

Molităvnic = Ana Dumitran, Alin-Mihai Gherman, Dumitru A. Vanca (eds.), *Molităvnic, Bălgrad, 1689*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2009.

Ősz 2011 = Ősz Sándor Előd, *Ismeretlen lelkészi könyvtár a 17. század végéről*, în „Református Szemle", CIV, 2011, nr. 6, p. 659–684.

Pavel 2001 = Eugen Pavel, *Carte şi tipar la Bălgrad (1567–1702)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
Petrőczi 2004 = Petrőczi Éva, *A hatalom kritikus megjelenítése a magyar puritán írásokban*, în Jankovics József, Nyerges Judit eds., *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6-10.) előadásai,* vol. I. szerk., Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2004, p. 110–117.
Pokoly 1910 = Pokoly József, *A fogarasi egyházközség levéltárából*, în „Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár", VIII, 1910, p. 106–141.
Psaltirea, 1651 = *Psaltirea de la Alba Iulia, 1651*, Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Alin Mihai Gherman (eds.), Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2001.
Selyei Balog, *Temető kert* = Selyei Balog István, *Temető kert*, Várad, 1655.
Selyei Balog, *Temetési pompa* = Selyei Balog István, *Temetési pompa*, Várad, 1646.
Sipos 2000 = Sipos Gábor, *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736),* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2000 (Erdélyi Tudományos Füzetek 230).
Szathmári Baka, *Izrael Istennek* = Szathmári Baka István, *Izrael Istennek igaz tiszteleti mellett buzgó Illyes prófétának elragadtatása,* Szeben, 1666.
Thallóczy 1878 = Thallóczy Lajos, *I. Apafi Mihály és az oláh Biblia*, în „Történelmi Tár", XXVI, 1878, p. 204–206.
Tóth 2019 = Tóth Zsombor, *What do you Read my Lord? Words, Words, Words...: A Case Study on Translations and Cultural Transfers in Early Modern Eastern Europe*, în Violet Soen, Alexander Soetaert, Johan Verberckmoes, Wim François (eds.) *Transregional Reformations: Crossing Borders in Early Modern Europe*, Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht, 2019, p. 187–204.
Ţepelea 1994 = Gabriel Ţepelea, *Pentru o nouă istorie a literaturii şi culturii române vechi*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1994.
Vanca, Dumitran 2010 = Dumitru A. Vanca, Ana Dumitran, *Predica funebră în mediul ortodox din Transilvania (mijlocul secolului XVI – sfârşitul secolului XVII)*, în „Apulum", 47, 2010, nr. 1, p. 139–150.
Vanca 2016 = Dumitru A. Vanca, *Paradigme liturgice în sec. 17: Ioan Zoba din Vinţ şi evoluţia liturghiei româneşti*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2016.
Zoba 2019 = Ioan Zoba din Vinţ, *Cărare pre scurt pre fapte bune îndreptătoare*, Ediţie, note, studiu introductiv, glosar de Alin-Mihai Gherman, Alba Iulia, Muzeul Naţional al Unirii, 2019 (Bibliotheca Mvsei Apvlensis XXXII).
Zoba, *Sicriul de aur* = Ioan Zoba din Vinţ, *Sicriul de aur*. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Anton Goţia, Bucureşti, Editura Minerva, 1984.
Zoványi 1898 = Zoványi Jenő, *Dézsi Márton*, în „Protestáns Szemle", II, 1898, p. 81–85.

QUELQUES CONSIDERATIONS NOUVELLES SUR LES SOURCES DES ŒUVRES DE IOAN ZOBA (*SICRIUL DE AUR, CĂRARE PRE SCURT, MOLITĂVNIC*)

(*Resumé*)

Jusqu'à présent, en ce qui concerne les sources de l'œuvre de Ioan Zoba *Sicriul de aur*, 1683 (*Le cercueil d'or*) l'opinion générale était, sans aucune preuve, qu'il s'agit d'une traduction d'un volume de sermons hongrois, encore non identifié (Gabriel Ţepelea, Eugen Pavel, Gáldi László). Anton Goţia, l'éditeur moderne du *Sicriul de aur*, a plaidé en faveur de l'idée que le volume de Zoba n'est pas une traduction, mais une œuvre originale. Plus tard, Ana Dumitran a accepté cette opinion,

Je voudrais attirer l'attention sur le fait qu'au moins pour deux sermons peuvent identifier avec précision la source, qui est le volume des sermons du prédicateur puritain hongrois Selyei Balog István, *Temető kert* (*Le jardin du cimetière*) publié à Oradea en 1655.

En ce qui concerne l'autre ouvrage de Zoba (*Molitǎvnic* – un volume de prières) j'essayé de le prouver que, malgré le fait qu'il s'agisse sans aucun doute d'un ouvrage purement orthodoxe (la source originale étant le Molitvenic slave publié en 1635 dans Câmpulung), cependant, certains extraits de la préface de Zoba contiennent des idées théologiques très débattues lors des disputes en Transylvanie entre les représentants cartésiens du coccéianisme (Dézsi Márton, Pataki István, Csernátoni Pál professeurs dans le collège calviniste d'Aiud) et les représentants de l'orthodoxie calviniste (Tofeus Mihály, l'évêque calviniste de Transylvanie, Pósaházi János, professeur dans collège d'Alba Iulia) dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Cependant, cela ne signifie pas que Zoba a abandonné l'orthodoxie orientale. *Molitǎvnicul* est un ouvrage purement orthodoxe dans lequel les cinq mystères de l'Église orthodoxe sont traités en détail.

Cuvinte-cheie: *Ioan Zoba*, *predici funebre*, *cocceianism*, *cartesianism*, *puritanism*, *Reforma la români*.

Mots-clés: *Ioan Zoba*, *sermons funéraires*, *coccéianisme*, *cartésianisme*, *puritanisme*, *la Réforme parmi les roumains*.

Universitatea Eötvös Loránd
Catedra de Filologie Română
Budapest, Múzeum krt. 4.
nagy.levente@btk.elte.hu